

Ekologija oslobođenja Herberta Marcusea

Maroje Višić*

Sažetak

U radu se analizira Marcuseova ekologija oslobođenja. Refleksivno se predstavljaju nosive ideje i argumenti Marcuseove ekologije koji su nedovoljno zastupljeni u suvremenim raspravama, a koji zbog njegova pluralističkoga i neinstrumentalističkoga pogleda na ekološka pitanja još mogu doprinijeti suvremenoj ekološkoj teoriji. Radu se metodološki pristupa kroz genealošku rekonstrukciju razvoja Marcuseove ekološke misli u kontekstu njegove kritičke teorije.

Ključne riječi: Herbert Marcuse; ekologija; priroda; okoliš; nova osjetljivost

Uvod

Povodom obilježavanja prvoga Dana planeta Zemlje 1970. godine njemački i američki filozof i sociolog Herbert Marcuse (2014, 350–351) rekao je da su okolišem zagospodarile transnacionalne korporacije, pa je nemoguće govoriti o očuvanju prirode sve dok se ne uklone izvori zagađenja, uključujući i “mentalno zagađenje”, koje je plod pasivne potrošačke svijesti. U središtu Marcuseova ekološkoga promišljanja ideja je da je moderni industrijski sustav s naglaskom na gospodarskom rastu, konzumerizmu i tehnološkom napretku prouzročio raskid između ljudi i prirode, što je dovelo do čovjekove otuđenosti od vlastite prirode i čitavoga ekosustava.

Početak sedamdesetih nastaju pokreti dubinske i društvene ekologije (Light, 2004, 227). Marcusea je teško smjestiti u jedan od njih. Naime, on je “vrludao” između društvene i dubinske ekologije (Light, 2004, 231; Luke, 2004, 236; Vogel, 2004, 240). To neopredjeljivanje dijelom treba pripisati eklekticizmu kritičke teorije.¹ Nedvojbeno je, međutim, da su na njegovu ekologiju presudan utjecaj imali Marxovi rani radovi,² a posebno Marxova (2007, 136–137) antropo-

* Doc. dr. sc. Maroje Višić, Libertas međunarodno sveučilište Zagreb. Adresa: Trg John F. Kennedy 6B, 10000 Zagreb, Hrvatska. ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-0012-528X>. E-adresa: mvisic@libertas.hr

1 Kritička teorija povezuje znanja raznih disciplina (Marcuse, 2009, 105–113).

2 Subverzivni potencijal prirode i osjetljivosti središnja je tema *Ekonomsko-filozofskih rukopisa* (Marcuse, 1972, 63).

logija. Svoju ekološku misao Marcuse zasniva i izvodi iz Marxova filozofskoga naturalizma i humanizma, koji u *Erosu i civilizaciji* proširuje Freudovom metapsihologijom kako bi objasnio psihološke korijene dominacije nad prirodom. Emancipacija čovjeka moguća je promjenom ekonomskih odnosa (Marcuse, 2009, 106; 2005, 175). U njoj također vidi rješenje ekoloških problema: »priroda u kapitalističkom društvu tretirana je kao stvar, materijal za dominaciju i eksploataciju [a u kvalitativno drugačijem društvu] priroda bi postojala sama po sebi ne samo kao prostor za život ljudi i životinja, nego i za vlastito stvaranje« (Marcuse, 2014, 350).³ Premda njegova razmišljanja katkada idu u pravcu dubinske ekologije, neupitno je da se za Marcusea odgovor na ekološke krize nalazi u preorijentiranju materijalističke osnove društva.⁴

Marcuse je podržavao ekološke pokrete⁵ smatrajući kako oni napadaju žilu kukavicu kapitalizma: širenje carstva profita i prekomjerne proizvodnje. U pozadini njihovih zahtjeva uočio je logiku erosa — koji teži potvrđivanju života kroz očuvanje prirode i pacifikaciju egzistencije — koja negira logiku kapitalizma. Tako jedan aspekt borbe protiv materijalnih odnosa u kapitalističkom društvu vidi u zauzimanju nove ljevice za obnovu prirode, zaštitu javnih parkova i obala te za područja bez buke. Jer su zagađivanje zraka i vode, te uzurpacija javnih površina istovjetni porobljavanju i ropstvu (Marcuse, 1972, 17–61). U cjelokupnom opusu Marcuse je zagovarao društvo čije su odrednice sreća, mir, ravnopravnost, ljepota, proizvodnja i raspodjela prema potrebama te harmonija s prirodom. To ga navodi da prirodu smatra saveznikom u preoblikovanju društva.⁶ Odnosno, radikalno preoblikovanje prirode sastavnim je dijelom kvalitativno drugačijega društva, u kojem njezino oslobođenje znači ponovno otkrivanje snaga prirode koje uzdižu život i njegove osjetilno estetske kvalitete (Marcuse, 1972, 60–61).

Premda Marcuseova promišljanja o ekologiji mogu biti poučnima suvremenoj ekološkoj teoriji i pokretima, u njima je primjetna nedovoljna zastupljenost njegovih teza. Ne spominje se da je Marcuse raspravljao o i danas relevantnim pitanjima (Light, 2004, 232–233; Luke, 2004, 238; Kahn, 2010, 127). Razlog je nejasan s obzirom na to da su ekološki pokreti pronašli dio teoretskih uporišta u frankfurtskoj školi, a posebno u Marcuseovim radovima (usp. Mellos, 1988, 4; Henderson, 1988; Luke, 1997, 138). U obzoru rastućih klimatskih promjena i ekoloških kriza, Marcuseovo isticanje sprege između ekologije, tehnologije i emancipacije prirode i čovjeka može biti orijentiranjem za preobrazbu postojećega društveno-političkoga konteksta (Surah et al., 2019, vii). Njegova ekološka misao može nadahnuti novi neinstrumentalni pogled na svijet (Blanke, 1994, 100).

3 Citate koji su izvorno na engleskom jeziku preveo je autor rada.

4 Detaljnu kritiku tehnološke civilizacije, dotičući se istih tema kao i Marcuse, ali iz pozicije dubinske ekologije, dao je Markus (2004).

5 Ali kritički. Usp. Marcuseov (2005, 46–48) osvrt na Reichovu knjigu *The Greening of America* (1970.).

6 Marcuseovo bavljenje ekologijom jedno je u nizu njegovih traganja za izvorima društvene promjene. Stoga je ekologija oslobođenja sastavni dio njegove šire teorije oslobođenja koju je detaljno prikazao Višić (2017).

Stoga je cilj ovoga rada analizirati Marcuseovu ekologiju oslobođenja, te ukazati na važnost njegovih ideja za suvremenu ekološku teoriju. One su posebno bitne za društvenu ekologiju, čiji daljnji razvoj zahtijeva proučavanje radova frankfurtske škole, s posebnim osvrtom na Marcuseova djela (Light, 1998, 344). Marcuseova ekološka misao može se podijeliti na razdoblje prije i tijekom sedamdesetih godina. U prvom razdoblju Marcuse se ekoloških tema dotiče uzgred, a u uži mu fokus ekologija dolazi u drugom razdoblju u radovima *Nature and revolution* (1972.), *Counterrevolution and Revolt* (1972.) i *Ecology and the critique of modern society* (1979.). Međutim, ti radovi zapravo su usustavljanje i daljnja razrada ranijih argumenata.

1. Ekološke teme u razdoblju prije sedamdesetih

1.1. Tehnološka racionalnost i arhetip zapadne civilizacije

Marcuse (2009, 43–44) je već u eseju *Über konkrete Philosophie* (“O konkretnoj filozofiji”) (1929) primijetio podvrgnutost čovjeka i prirode tehnološko–racionalnoj stvarnosti. Polazni uvid o tehnologiji kao sredstvu dominacije nad čovjekom i prirodom ne ostaje didaskalijom, nego mu se vraća u eseju *Some social implications of modern technology* (“Neke društvene implikacije moderne tehnologije”) iz 1941., gdje ističe kako je razvoj tehnologije utjecao na stvaranje nove “tehnološke racionalnosti”, koja utječe na percepciju okoliša i otuđenje od prirode: »čovjek koji putuje automobilom odabire rutu služeći se kartom cesta. Gardovi, jezera i planine predstavljaju mu prepreke koje mora zaobići. Krajobraz je određen prolaskom autoceste [...]. Posao, tehnika, ljudske potrebe i priroda stoljeni su zajedno u jedan racionalni [ali moralno upitni] mehanizam« (Marcuse, 1998, 46).

Marcuse (1983; 1964) je smatrao kako socijalističko i kapitalističko društvo imaju zajedničku tehnološku osnovu kojoj odgovara stvaranje i širenje velikih industrija. Industrijski razvoj obaju društava znači daljnje prisvajanje zemlje, krčenje šuma i iscrpljivanje prirodnih bogatstava (Marcuse, 1998, 43–44). Stoga je očuvanje prirode moguće reorganizacijom tehnološko–materijalističke osnove.

Ključno je što Marcuse uočava tehnologiju kao subjekt promjene i što u tehnološkoj racionalnosti vidi element igre koji se opire prisilnomu korištenju tehnologije (Marcuse, 1998, 41; 1983, 213–214; 1965, 79). Početni optimizam navodi ga da opovrgne Freudov (1962) zaključak o prisilnom karakteru civilizacije i da zamisli novo načelo stvarnosti bez viška potiskivanja.⁷ Dominacija ljudi nad prirodom za Marcusea nije neizbježna pojava, nego rezultat povijesnoga procesa oblikovanoga ekonomskim, društvenim i političkim silnicama, koji zbog znanstveno–tehnološkoga napretka može biti preusmjeren za smanjenje siromaštva

7 Viškom potiskivanja Marcuse (1965, 36–37) razlikuje između osnovnoga biologijskoga potiskivanja potrebnoga radi opstanka ljudske vrste u civilizaciji i dodatnih ograničenja uvjetovanih društvenom dominacijom koja su rezultat posebnih društvenih uvjeta.

i vremena za proizvodnju životnih potrepnosti i povećanju vremena za svestrani razvoj čovjeka.

Psihološke uzroke čovjekova štetnoga odnošenja prema prirodi u knjizi *Eros and civilisation* (1955.) Marcuse tumači neravnotežom u dinamici nagona, koja se ispoljava prevlašću *thanatos*⁸ nad *erosom* (Marcuse, 1965). Zahtjev civilizacije za “viškom potiskivanja” oslabio je eros. Razorni poticaji preusmjeravaju se od ega prema prirodi i drugim živim bićima u obliku tehnologije,⁹ ali s obzirom na to da nisu dovoljno uravnoteženi erosom, njihova razornost izlazi nepromijenjena. Premda nagon za uništenjem daje podstreh tehnološkomu napretku, u takvom odnosu snaga *erosa* i *thanosa* takav napredak ugrožava budućnost čovječanstva i prirode: »tada bi pomoću konstruktivnog tehničkog razaranja, putem konstruktivnog nasilja nad prirodom, nagoni ipak djelovali u smjeru uništenja života« (Marcuse, 1965, 75). Preobražujući ljudsku i vanjsku prirodu, znanstveno–tehnološki ego zapadne civilizacije pokazao se je agresivnim i usmjerenim na gospodarenje prirodom. Takav ego unutarnju i vanjsku prirodu doživljava kao nešto s čim se, poradi napretka, treba obračunati i poraziti (Marcuse, 1965, 91–92). Zato je arhetip zapadne civilizacije Prometej, koji predstavlja dominaciju nad prirodom i napredak potiskivanjem *erosa* (Marcuse, 1965, 131). Rješenje Marcuse vidi u oslobođenju *erosa*, koji kao takav može preoblikovati *thanatos*.

1.2. Ekološka racionalnost i nova osjetljivost

Stoga je u srži novoga načela stvarnosti radikalni zaokret u odnosu čovjeka s prirodom. Simbole “velikoga odbijanja”¹⁰ prometejske stvarnosti Marcuse nalazi u mitopoetskim likovima Orfeja i Narcisa, koji utjelovljuju sliku svijeta u kojem je čovjek sjedinjen s prirodom. Oni simboliziraju oslobođenje životne energije koja povezuje čovjeka i prirodu, otkrivajući ju pritom kao subjekta za sebe (Marcuse, 1965, 135). Budenjem ekološkoga *ja* — i tu je Marcuse blizak dubinskoj ekologiji — dopušta se da se »cvjetovi, izvori i životinje pojavljuju kakvi jesu — lijepi, ne samo za one koji im se obraćaju i promatraju ih, nego i za sebe same« (Marcuse, 1965, 135). To viđenje Novaković (1989, 408) naziva zemaljskim rajem u tjelesnom obliku, a Vogel (1996, 135–137) smatra kako je riječ o utopijskoj slici lišenoj ljudskoga djelovanja potrebnoga za društvenu preobrazbu, a što je proturječno Marcuseovu shvaćanju prirode kao društveno preoblikovane.

Orfičko–narcističko načelo stvarnosti Marcuse izvodi iz Freudova (1962) primarnoga narcizma, koji opisuje oceanski osjećaj povezanosti ega s vanjskim svijetom. Taj koncept ukazuje na temeljnu povezanost sa stvarnošću koja može stvoriti sveobuhvatni egzistencijalni poredak utemeljen na ponovnom ujedi-

8 Ne kao nagona prema uništenju, nego kao težnje za povratkom u anorgansko stanje.

9 Svako takvo preusmjeravanje dovelo je do napretka. Inače bi bila riječ o suicidalnoj situaciji. Freud (1961, 32–33) to preusmjeravanje naziva dugačkom zaobilaznicom do smrti.

10 Izraz “veliko odbijanje” Marcuse koristi generički za sve oblike odlučnoga suprotstavljanja društvenim oblicima prinude i dominacije. Ekološki pokreti utjelovljuju jedan oblik “velikoga odbijanja”.

njenju onoga što je razdvojeno (Marcuse, 1965, 137–138). Blanke (1994, 104) i Habermas (1972, 32–33) kritički, ali dijelom točno, primjećuju kako pokušaj ujedinjenja čovjeka i prirode i otkrivanja potonje kao samostalnoga subjekta pretpostavlja mističnu revoluciju svijesti. Međutim, preciznije je reći da Marcuse predviđa kako preobrazba svijesti mora pratiti tehnološko–materijalnu preobrazbu društva. Odnosno, za zaokret prema ekološki održivom društvu potrebna je radikalno drugačija racionalnost i osjetljivost.¹¹ Novu antropologiju ekološki osviještenoga čovjeka Marcuse opisuje “novom osjetljivošću”, sugerirajući da postojeći ljudi ne mogu iskoraknuti u ekološki održivo društvo, jer ono treba ljude drugačije osjetljivosti i svijesti, ljude koji bi govorili drugačijim jezikom i razvili drugačije potrebe i načine zadovoljenja, koji bi imali nagonsku odbojnost prema okrutnosti, agresivnosti i ružnoći (Marcuse, 1969, 21).¹² Nova osjetljivost traži kultiviranje novih oblika subjektivnosti, vrijednosti i načina života. Ona preoblikuje odnos svih živih organizama dovodeći ih u sklad. Osjetila tek trebaju razviti osjetljivost za prirodno u prirodi, omogućiti da se iskusi radost erotske energije prirode (Brujić, 1973, 207). Način na koji se može oblikovati “nova osjetljivost” je programima “socijalno–ekološke edukacije”, jer su socijalno i ekološko učenje povezani. U takvom programu ekološka edukacija prihvaća vrijednosti koje jamče opstanak cjeline prirodnoga svijeta u suodnosu prema civilizaciji (Cifrić, 2005, 335). Zagovaranjem radikalno drugačijega odnosa prema prirodi, utemeljenoga na promjeni svijesti, Marcuse je naslutio osnovni motiv pobornika dubinske ekologije (Blanke, 1994, 104).

U knjizi *Eros and civilisation* Marcuse se je nadao da će tehnološki napredak dovesti do ekološki održivoga društva. Međutim, tehnološki napredak nije istovremeno napredak prema ekološki održivijemu društvu. Toga je svjestan u knjizi *One-Dimensional Man* (1964.), gdje uvida da je uporaba tehnologije na ekološki neobazriv način društveno uvjetovana (Marcuse, 1964). Stoga predlaže rekonstrukciju tehnologije i reorganizaciju tehnološke osnove društva utemeljene na novim odnosima između ljudi i prirode u kojima bi nesputana igra misli i mašte bila vodiljom u njihovu pomirenju (Marcuse, 1964, 168–169). Ukazujući na društvenu rekonstrukciju koja uključuje političke prosudbe o značajkama tehnološkoga dizajna, Marcuse je pokazao povezanost između alternativne tehnologije i ekološke održivosti (Winner, 1989, 68–69). Rekonstrukciju tehnološkoga projekta Marcuse vidi u smjeru “pacifikacije egzistencije”, koja znači razvoj čovjekova odnosa s prirodom, koji više nije određen konkurentskim potrebama, težnjama i interesima zasnovanim na dominaciji (Marcuse, 1964, 18). Pacifikacija kao načelo ekološki održive uporabe tehnologije iskorištava njezin emancipacijski poten-

11 U posljednjem svojem eseju Marcuse (2011, 207) jasno kaže da radikalna promjena istovremeno znači promjenu društvenih institucija i svijesti.

12 To ne treba shvatiti kao eugeničko učenje. Za Marcusea put razvoja nove osjetljivosti ljudi isključivo je kroz ekološko i estetsko obrazovanje. Za razvoj drugačijih potreba i osjetljivosti Marcuse se izrazilo oslanjanje na Schillerovu ideju estetskoga odgoja čovjeka.

cijal za stvaranje ekološki održivoga društva.¹³ Cilj je pacifikacije smanjenje bijede, nasilja i okrutnosti u društvu i prirodi. To uključuje kultiviranje tla, očuvanje i pažljivo izvlačenje prirodnih bogatstava. U tu svrhu Marcuse (1964, 242–247) poziva na prestanak neumjerene proizvodnje potrošačkih dobara i smanjenje prekomjernoga razvoja, koji uzurpira i rasipa prirodna bogatstva.¹⁴ Potrebno je naglasiti da za Marcusea pacifikacija i dalje pretpostavlja stupanj gospodarenja prirodom. Naime, on prirodu vidi društveno preoblikovanom, čime se razlikuje od pobornika dubinske ekologije, koji zagovaraju pokorno obožavanje prirode i povratak u prirodno stanje (Blanke, 1994, 108). Sklad s prirodom nije u nostalgiji za povratkom u izvorno stanje, nego u iskorištavanju znanstvenih i tehnoloških spoznaja za kreiranje svijeta pogodnoga za sveukupan život. Osim toga, za Marcusea (1964, 242–243) povratak prirodi ima natražnjački prizvuk: 1) u razdoblju u kojem je čovjek bio prepušten silama prirode i 2) u ideologije koje time opravdavaju prisilan društveni poredak (primjerice rasne nejednakosti).

2. Ekološke teme tijekom sedamdesetih

2.1. U potrazi za odgovorom na ekološke krize

Sedamdesetih se je Marcuse sustavnije bavio ekologijom. Motiv za to nalazimo u prvom eseju *Ecology and Revolution* (1972.), u kojem ističe da se odgovor na ekološke krize ne može pronaći u okvirima kapitalizma, jer je daljnje uništavanje prirode sastavni dio kontrarevolucionarnoga djelovanja (Marcuse, 2005, 173–175). Simbolizirajući orfičko–narcistički poredak, priroda predstavlja negaciju dominacije tržišnoga i potrošačkoga društva. Ona je prostor koji iz sjećanja može prizvati slike društva čije su vrijednosti ljepota, mir, sloboda i skladan razvoj svih oblika života. Zato kapitalizam, i u tom se ogleda njegova dominacija nad čovjekom posredstvom prirode, mora osvojiti tu posljednju utvrdu slobode. Priroda mora zrealiti društvo (Marcuse, 2005, 174–175). Pod tim vidikom Marcuse (2005, 173) je vijetnamski rat okarakterizirao ekocidom, jer kemijsko oružje ne uništava samo postojeći život i okoliš, nego uskraćuje životni prostor budućim generacijama.¹⁵ To nije metaforički rečeno. Carson (1962, 31, 134) je nizom primjera pokazala kako tehnologije poljoprivredne i kemijske industrije uništavaju usjeve i štete zdravlju ljudi i životinja. Šteta se može pojaviti kao nepredviđeni

13 Pacifikacijom egzistencije Marcuse naznačuje povijesnu budućnost kao potvrđivanje života. Njegovo rješenje za povijesnu preobrazbu svijeta prihvaćanje je tehnoloških dostignuća uz prevladavanje uništavanja prirode zaokretom u proizvodnji (Brujić, 1973, 207; 1982, 212–213). Uz pacifikaciju egzistencije Marcuse (1969) na prijemčljiv odnos prema prirodi ukazuje i pojmom estetskoga etosa. Njime nastoji povezati estetsko načelo lijepoga s načelom organizacije ekološki održivoga društva. Odnosno, estetiku treba oživotvoriti u životu čovjeka i njegova okoliša (Brujić, 1973, 208).

14 Primjerice, odšumljavanje Amazone radi uzgoja stoke, rudarenja zlata i sječe trupaca za industriju namještaja (Amazon Conservation, s. a.).

15 Ekolozi su otpočetak Zaljevskoga rata 1991. upozoravali na štetne posljedice izlivanja nafte, a neki su znanstvenici tvrdili kako to nije velik problem (Kellner, 2019, xiv–xv).

i neočekivani nusprodukt tehnologije i procesa proizvodnje.¹⁶ Slično pokazuje Sloterdijk (2009, 30–45) na primjeru pesticida Zyklon B. Ti primjeri potvrđuju Marcuseovo zapažanje da kapitalizam vodi rat protiv ljudske i vanjske prirode. Sve intenzivnije iskorištavanje prirode u opreci je s njom kao izvoristom i mjestom života. Daljnjim izrabljivanjem iscrpit će se prirodna bogatstva. I u tom je proturječnost sustava: povećanje produktivnosti povećava razornost (Marcuse, 2005, 174).

2.2. Uspostava novih odnosa između čovjeka i prirode

Knjiga *Counterrevolution and Revolt* (1972.) najvažnije je djelo u kojem Marcuse oslikava novi odnos između čovjeka i prirode te naznačuje važnije iskorake u suvremenim ekološkim raspravama. Oni se odnose na pojam “radikalnoga senzibiliteta”, koji može biti uporištem za dužnosti, prava i obveze prema prirodi, te na pripisivanje subjektivnosti prirodi. Potonje ukazuje da Marcusea, uz Alda Leopolda, može biti svrstan među začetnike neantropocentrističkoga pogleda na prirodu, na kojem počiva suvremena ekološka etika (Light, 2004, 232–233). Poticaj za društvenu promjenu Marcuse nalazi u otkrivanju oslobodilačke snage prirode. Oslobođenje čovjeka posredstvom prirode odnosi se na oslobođenje osjetila i vanjske prirode kao staništa društva. Međutim, Marcuse ističe da oslobođenje prirode nije povratak na pred-tehnološko stanje, nego napredak kroz zaokret u uporabi tehnologije i znanosti. U ekološki održivom društvu znanost bi bila (pre)usmjerena na spoznavanje prirode kao sveukupnosti života koji treba očuvati i kultivirati, a tehnologija bi bila sredstvom u rekonstrukciji svijeta života (Marcuse, 1972, 61–62).

Argument o oslobođenju osjetila i subverzivnom potencijalu prirode Marcuse pronalazi u Marxovu shvaćanju čovjeka kao prirodnog, tjelesnog, osjetilnog bića. Nastavljajući se na “novu osjetljivost” kao konstitutivno svojstvo ekološki osviještenoga čovjeka, Marcuse izrazom *radical sensibility* (“iskonska osjetljivost”) ističe aktivnu ulogu emancipiranih osjetila u formiranju iskustva i prisvajanju prirode (Marcuse 1972, 63). Ona posreduju uspostavi novoga odnosa između čovjeka i prirode, koji se može nazvati ljudskim prisvajanjem i u kojem se priroda pojavljuje kao “subjekt–objekt” (Marcuse 1972, 63–65). Posrijedi je ponovno otkrivanje prirode kao čovjekova anorganskoga dijela tijela. Nasuprot kapitalističkomu izrabljivanju i uništavanju prirode »‘ljudsko prisvajanje’ bilo bi nenasilno, nerazaračko: usmjereno na značajke koje poboljšavaju život, koje su osjetilno i estetski svojstvene prirodi. Tako preobražena, ‘očovječena’, priroda odgovorila bi čovjekovoj težnji za samoostvarenjem« (Marcuse, 1972, 67). Ljudsko prisvajanje i dalje podrazumijeva stupanj dominacije nad prirodom, jer se prisvaja živi

16 U proteklih 27 godina populacija kukaca u rezervatima prirode smanjena je za 75%, što može ugroziti čitav ekosustav (Hallman et al., 2017). Diljem Europe zbog (nus)proizvoda poljoprivredne industrije biljne i životinjske vrste nestaju. Populacija ptica i leptira koji obitavaju uz poljoprivredna zemljišta smanjena je za trećinu (Huber, 2020). Uporaba neonikotinoida dovela je do pomora pčela, koje oprašuju 80% biljaka u Njemačkoj (Anon., 2018).

subjekt–objekt. Ne–izrabljivački odnos bio bi prepuštanje i ostavljanje prirode da bude kakva jest. Međutim, to nije održivo, jer priroda ne predstavlja očitovanje duha, nego njegovu granicu (Marcuse, 1972, 68–69).

Marcuse (1972, 68) se dotiče i pitanja vegetarijanstva smatrajući da je u ekološki održivom društvu budućnosti moguć prestanak korištenja životinja u prehrambene svrhe. Kao da naslućuje da bi vegetarijanstvo, ako bi nadišlo kategorije zelenoga konzumerizma i životnoga stila kojima se uklapa u okvir liberalne kulture i politike slobode izbora, moglo postati formom “velikoga odbijanja”. Okončanje okrutnosti prema životinjama preduvjetom je slobodnoga društva (Young, 2016, 557). Međutim, Marcuse (1972, 69) ipak suzdržano kaže kako je preuranjeno zagovarati univerzalni vegetarijanizam dok u svijetu postoji nasilje nad ljudima.¹⁷ To naglašava i u posljednjem radu u kojem dijelom radikalne reforme vidi odgoj ljudi koji nisu kadri izmisliti novi Auschwitz (Marcuse, 2011, 213). Pitanje uzgoja životinja za prehrambene svrhe ne razrađuje dalje, te stoga ne raspoznaje širu važnost vegetarijanstva za ekološku transformaciju. Naime, on univerzalno vegetarijanstvo vidi posljedicom ekološki održivoga društva, umjesto njegovim preduvjetom i sastavnim dijelom “nove osjetljivosti”.¹⁸

2.3. *Isprepletenost prirode i društva*

Osciliranje između društvene i dubinske ekologije najviše je uočljivo u tom djelu. Bliskost dubinskoj ekologiji vidi se u izjavi da i priroda čeka na revoluciju (Marcuse, 1972, 74), koja ukazuje na zajedničku subjektivnost čovjeka i prirode. Preciznije, on želi pomoći prirodi da ispuni svoju teleologiju: »postane ono što bi možda željela postati« (Marcuse, 1972, 66). Međutim, drugdje Marcuse (1972, 59–60) govori o društveno preoblikovanoj prirodi, što ga približava društvenoj ekologiji. Aktivan odnos prema prirodi nalazimo i u knjizi *An Essay on Liberation* (“Ogled o oslobođenju”), u kojem zagovara praksu preoblikovanja i stvaranja okoliša (Marcuse, 1969, 157). Međutim, te nedosljednosti izraz su Marcuseova pluralističkoga pogleda na ekološka pitanja kojim nastoji premostiti jaz između dubinske i društvene ekologije. Također, one su odraz želje da se u prirodi pronade odgovor na društveno–političko pitanje kako treba živjeti (Vogel, 2004, 244–245). Marcuse nije strogo razlikovao između prirode i društva, ali je pokazao njihovu isprepletenost i svezu oslobođenja čovjeka i prirode (Luke, 2004, 236).

Posljednji tekst *Ecology and the critique of modern society* (“Ekologija i kritika modernoga društva”) zaokružuje Marcuseovu ekološku misao iz oba razdoblja

17 Danas je to središnje pitanje. Krave, svinje i druge životinje koje se koriste za prehrambene svrhe proizvode 14,5% stakleničkih plinova (STOA, 2017). Lanac industrijskoga uzgoja životinja čini 57%, a industrijska proizvodnja hrane na biljnoj bazi 29% stakleničkih plinova (Xiaoming et al., 2021, 726). Na poljoprivredu otpada oko 70% globalne potrošnje vode. Zbog prekomjerne proizvodnje baca se 25–30% proizvedene hrane. Temperatura zraka od predindustrijskoga razdoblja porasla je dvostruko više od prosječne globalne temperature. Antropogene aktivnosti u poljoprivredi i šumarstvu doprinose 21–37% stakleničkih plinova (Shukla et al., 2019, 7–10).

18 To je uvjetovano i vremenom u kojem je pisao. Marcuse nije mogao predvidjeti da će se konzumacija mesa od 1960.–ih pa do 2000.–ih u SAD–u povećati za 67% godišnje (Young, 2016, 558).

(Marcuse, 2011, 206–221).¹⁹ Uništavanje prirode Marcuse smješta u kontekst sveopćega razaranja koje obilježava kapitalističko društvo. Njegovo izvoriste (ponovno) pronalazi u psihologiji čovjeka. Stoga, radikalnu strukturu ličnosti potrebnu za ekološku promjenu koncipira na frejdovskoj osnovi kao prevagu životne energije nad porivom prema uništenju. To ga navodi da okrene Freudove postavke nagona i erosu pripiše poriv za oslobođenjem od boli i patnje. Ispunjenje toga cilja tada ne bi bilo u težnji za povratkom na začetak života, nego u napretku kroz zaštitu i poboljšanje uvjeta života. Eros kao nagon usmjeren povećanju zadovoljstva i “pacifikaciji egzistencije” svojemu bi se cilju približio zaštitom i brizi za sva živa bića, zauzimanjem za obnovu životnoga okoliša te čovjekove unutarnje i vanjske prirode (Marcuse, 2011, 209–212).²⁰ Stoga u ekološkim pokretima Marcuse (2011, 212) osim političke vidi čak i važniju psihološku dimenziju.

Pomirba s vanjskom prirodom i zaštita okoliša smirit će i unutarnju prirodu čovjeka. Uspjeh ekoloških pokreta odraz može imati na psihološkoj razini kroz prevlast *erosa* nad *thanatosom*. Međutim, Marcuse rezignirano kaže kako borba za promjenom društveno–političkih uvjeta polako slabi i kako eros ima upravo toliko energije da za protest mobilizira nekonformističku manjinu, koja je po svojem domaćaju i snazi drugačija od masovnoga pokreta. Ponajprije ti pokreti ne predstavljaju klasnu borbu, nego egzistencijalni revolt uma i nagona protiv zastarjeloga “načela stvarnosti” i sveopće razornosti društva. Razvoju “nove osjetljivosti”, u koji je prethodno polagao nade, više ne daje velike izgleda. “Nova osjetljivost” karakterizira male nekonformističke skupine koje se bore za ljudska prava i ekologiju, ali u trenutačnom poretku nema naznaka da ona može postati masovna svijest (Marcuse, 2011, 212–213). Ipak, Marcuse ne završava pesimistično. Vjerujući u promjenljivost ljudske prirode i nagona, Marcuse smatra da se ljudi mogu oduprijeti sveopćemu razaranju.

Zaključak

Marcuseova ekologija oslobođenja pretpostavlja oslobođenje prirode kao preduvjet oslobođenja čovjeka. Marcuse je neumorno nastojao razotkriti uzroke potiskivanja čovjekove unutarnje prirode i narušavanja okoliša. Shvaćanjem prirode kao “subjekt–objekt” pokazao je isprepletenost društva i prirode. Time

19 To je predavanje koje je održao nedugo prije smrti. Ton je predavanja neuobičajeno defetistički. Započeo ga je rekavši da nema što reći (Marcuse, 2011, 206). Posrijedi je Carterova odluka od 1. prosinca 1978. da 56 milijuna hektara zemlje u Aljasci proglašeno nacionalnim spomenikom pod federalnom zaštitom. Stanovnici Aljaska to su doživjeli kao kršenje njihovih prava. Ekološke udruge tražile su da se spomenikom proglašeno više od 100 milijuna hektara, čime bi se dijelovi Aljaska zaštitili od interesa naftnih i rudarskih kompanija (Cole, 2013).

20 Društvo zasnovano na konzumerizmu i prekomjernoj proizvodnji zahtjeva novu politiku utemeljenu na ljepoti, zadovoljstvu i zajedništvu (Heller, 1997, 7). To znači oslobađanje “eko–erotskoga”, koje bi omogućilo veću slobodu u otkrivanju međuljudske i povezanosti s prirodom (Heller, 1999, 125).

je izbjegao dualizam dubinske ekologije u kojem se društvo i priroda vide kao suprotnosti. Za Marcusea društvo je dio prirodne povijesti jednako kao što je priroda preoblikovana društvom. Stoga put prema ekološki održivom društvu nije povratak u neko prirodnije stanje, nego napredak nošen dosezima znanosti i tehnologije. Pacifikacijom egzistencije opisao je *logos* ekološki održive uporabe tehnologije i znanosti, na čemu suvremeni ekološki pokreti danas inzistiraju. “Novom osjetljivosti” opisao je ekološki osviještenog čovjeka, koji je potreban za prijelaz u ekološki održivo društvo. Radikalna promjena u psihološkoj strukturi bila bi u prevlasti *erosa* nad *thanatosom*. Te su formulacije nejasne i empirijski neprovedive, ali one ukazuju na Marcuseovo razmišljanje izvan okvira. U tom smislu one mogu nadahnuti neinstrumentalistički pogled u potrazi za odgovorima na ekološke krize.

Literatura

- Amazon Conservation (s. a.) Threats to Amazon. *Amazon Conservation*. <https://www.amazonconservation.org/the-challenge/threats/> (26.4.2023.)
- Anon. (2018). Small creatures with a big impact. *Deutschland.de* (18. svibnja). <https://www.deutschland.de/en/topic/environment/bees-at-risk-germanys-strategy-for-protecting-bees> (11.4.2023.)
- Blanke, Henry (1994). Domination and utopia: Marcuse’s discourse on nature, psyche and culture. *Capitalism Nature Socialism*, 5(3), 99–123.
- Brujić, Branka (1973). *Kritička teorija društva H. Marcusea i povijesno mišljenje* (Doktorski rad). Sveučilište u Zagrebu.
- Brujić, Branka (1982). H. Marcuse i suvremeno osmišljenje revolucije. U: Herbert Marcuse, *Kraj Utopije: Esej o oslobođenju* (str. 203–224). Zagreb: Stvarnost.
- Carson, Rachel (1962). *Silent Spring*. Greenwich: Fawcett publication.
- Cifrić, Ivan (2005). Ekološka edukacija: Utjecaj na oblikovanje novog identiteta? *Filozofska istraživanja*, (25)2, 327–344.
- Cole, Dermot (2013). Thirty-five years ago, Carter drew wrath of many Alaskans. *Anchorage Daily News* (1. prosinca). <https://www.adn.com/commentary/article/thirty-five-years-ago-carter-drew-wrath-many-alaskans/2013/12/01/> (19.7.2023.)
- Freud, Sigmund (1961). *Beyond the Pleasure Principle*. New York: Norton & Company.
- Freud, Sigmund (1962). *Civilization and Its Discontents*. New York: Norton & Company.
- Habermas, Jürgen (1972). *Knowledge and Human Interests*. Boston: Beacon.
- Hallmann, Caspar A. et al. (2017). More than 75 percent decline over 27 years in total flying insect biomass in protected areas. *Plos One*, 12(10). <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0185809>
- Heller, Chaia (1999). *Ecology of Everyday Life*. New York: Black Books.
- Henderson, Hazel (1988). *The Politics of the Solar Age*. Indiana: Knowledge Systems.
- Huber, Bridget (2020). A grassroots push to save disappearing birds and bees forces change in Germany. *National Geographic* (3. prosinca). <https://www.nationalgeographic.com/environment/article/grassroots-push-to-save-disappearing-birds-bees-biodiversity-forces-change-in-germany> (11.4.2023.)
- Kahn, Richard (2010). A Marcusean ecopedagogy. *Counterpoints*, 359, 125–144.

- Kellner, Douglas (2019). Marcuse, liberation and radical ecology. U: S. Surak et al. (ur.), *Ecology and the Critique of Society Today* (str. xiii–xix). California: Independently published.
- Light, Andrew (1998). Reconsidering bookchin and Marcuse as environmental materialists: Toward an evolving social ecology. U: A. Light (ur.), *Social Ecology After Bookchin* (str. 343–385). New York: Guilford.
- Light, Andrew (2004). Marcuse's deep-social ecology and the future of utopian environmentalism. U: J. Abromeit i W. M. Cobb (ur.), *Herbert Marcuse: A Critical Reader* (str. 227–236). London: Routledge.
- Luke, Tim (2004). Marcuse's ecological critique and the American environmental movement. U: J. Abromeit i W. M. Cobb (ur.), *Herbert Marcuse: A Critical Reader* (str. 236–240). London: Routledge.
- Luke, Timothy (1977). *Ecocritique*. London: University of Minnesota.
- Marcuse, Herbert (1964). *One-Dimensional Man*. London: Routledge.
- Marcuse, Herbert (1965). *Eros i civilizacija: Filozofsko istraživanje Freuda*. Zagreb: Naprijed.
- Marcuse, Herbert (1969). *An Essay on Liberation*. Boston. Beacon.
- Marcuse, Herbert (1972). *Counterrevolution and Revolt*. Boston. Beacon.
- Marcuse, Herbert (1983). *Sovjetski marksizam: Krićka analiza*. Zagreb: Globus.
- Marcuse, Herbert (1998). *Technology, War and Fascism*. London: Routledge.
- Marcuse, Herbert (2005). *The New Left and the 1960s*. London: Routledge.
- Marcuse, Herbert (2009). Philosophy and Critical Theory. U: Herbert Marcuse, *Negations: Essays in Critical Theory* (str. 99–118). With Translations from the German by Jeremy J. Shapiro. London: MPG.
- Marcuse, Herbert (2011). *Philosophy, Psychoanalysis and Emancipation*. London: Routledge.
- Marcuse, Herbert (2014). *Marxism, Revolution and Utopia*. London: Routledge.
- Markus, Tomislav (2004). *Ekologija i antiekologija: Kasna tehnića civilizacija i mogućnosti radikalnog ekologizma*. Zagreb: Razvoj i okoliš.
- Marx, Karl (2007). *Economic and Philosophic Manuscripts of 1844*. New York: Dover Publications.
- Mellos, Koula (1988). *Perspectives on Ecology*. Hampshire: Macmillan.
- Novaković, Dragutin (1989). Mogućnost nerepresivne kulture u djelu Herberta Marcusea. *Revija za sociologiju*, 20(3–4), 399–414.
- Shukla, Priyadarshi R. et al. (2019). Summary for Policymakers. U: *Climate Change and Land: An IPCC special report on climate change, desertification, land degradation, sustainable land management, food security, and greenhouse gas fluxes in terrestrial ecosystems* (str. 1–36). Cambridge: Cambridge University. <https://doi.org/10.1017/9781009157988.001>
- Sloterdijk, Peter (2009). *Terror from the Air*. Los Angeles: Semiotexte.
- STOA (2017). What if animal farming were not so bad for the environment? *European Parliamentary Research Service* (9. veljaće). <https://epthinktank.eu/2017/02/09/what-if-animal-farming-were-not-so-bad-for-the-environment-science-and-technology-podcast/> (11.4.2023.)
- Surak, Sarah; Janse, Peter-Erwin; Reitz, Charles (2019). Introduction. U: S. Surak et al. (ur.), *Ecology and the Critique of Society Today* (str. vii–xiii). California: Independently published.

- Višić, Maroje (2017). *Kritika i otpor: Osnovne crte kritičke filozofije Herberta Marcusea*. Zagreb: Naklada Breza.
- Vogel, Steven (1996). *Against Nature*. New York: Suny.
- Vogel, Steven (2004). Marcuse and the “New Science”. U: J. Abromeit i W. M. Cobb (ur.), *Herbert Marcuse: A Critical Reader* (str. 240–247). London: Routledge.
- Winner, Langdon (1989). *The Whale and the Reactor*. Chicago: University of Chicago.
- Xiaoming, Xu et al. (2021). Global greenhouse gas emissions from animal-based foods are twice those of plant-based foods. *Nature and Food*, 2, 724–732.
- Young, Katherine (2016). Herbert’s herbivore: One-dimensional society and the possibility of radical vegetarianism. *New Political Science*, 38(4), 547–560.

Herbert Marcuse’s Ecology of Liberation

Maroje Višić*

Summary

Marcuse dealt with and anticipated many of our current ecological issues, nevertheless his arguments are somehow missing from contemporary ecological debates. He demonstrated that society is a part of natural history to the degree that nature is reshaped by society, thus avoiding dualism whereby nature and society are viewed as opposites. At the centre of Marcuse’s ecological thinking was the idea that the modern industrial system, with its emphasis on economic growth, consumerism and technological progress, had caused a split in the relationship between human beings and nature. For Marcuse, the domination of nature by humans was neither a natural nor an inevitable phenomenon, but rather the result of a historical process which economic, social and political forces had shaped. According to Marcuse, the ecological crisis reflected a wider capitalist crisis and therefore could not be solved within the framework of capitalism. However, this was no cause for him to call for abandoning technology and returning to nature in its pristine state. Instead, Marcuse argued that it was necessary to re-imagine the relationship between human beings and nature by liberating eros, the life-affirming energy which would enable a new understanding of what it means to be a part of the ecosystem. For Marcuse, the liberation of nature is intertwined with the liberation of human beings. This requires a fundamental shift to an eco-friendly utilization of science and technology and the development of a new sensibility. This article examines and evaluates Marcuse’s ecology of liberation and seeks to demonstrate the way in which his perspectives on ecological issues can still be relevant to contemporary ecological theory.

Keywords: *Marcuse; ecology; nature; environment; a new sensibility*

* Maroje Višić, Ph.D., Assistant Professor, Libertas International University Zagreb. Address: Trg John F. Kennedy 6B, 10000 Zagreb, Croatia. E-mail: mvisic@libertas.hr